

Caca Bey
Medresesi'nin
ana eyvanının
köşesindeki
süsli sütun

yeri ve her şeyin fânî olduğu" ifade edilmektedir. Pencere nişinin iki yanında korint üslûbunu andıran başlığıyla bir çift sütünce yer alır. Fakat türbenin en ilgi çekici süslemesi, iç duvarlardaki çini yazı kaplamasıdır. Burada lâcivert çinilerden kesilmiş harfler beyaz alçı zemine mozaik tekniğinde yerleştirilerek Âyetü'l-kürsî işlenmiştir.

Medresenin kible duvarı dışında, bina bedeninden ayrı olarak A. Saim Ülgen'in ölçüsüne göre 22 cm. açıkta ve 21 m. yükseklikteki minarenin gövdesi de kahverengi ve firuze renginde çinilerle bezenmiştir. Minarenin kürsü kısmı kare biçiminde ve taştandır. Yuvarlak gövde- de tuğlalar alta daire şeklinde sıralanırken belirli bir yükseklikten sonra zikzak motif dizileri meydana getirirler. Bu minarenin aslında medreseye bitişik ayrı bir cami binasına ait olabileceği ileri sürülmüştür. Mordtmann'ın ifadesinden de burada bir cami olduğu anlaşılabilir. Ancak böyle bir camiden bugün en ufak iz bulunmadığı için bu iddianın doğruluk derecesi tesbit edilememekle birlikte medresenin bu tarafında yapılacak bir kazı bu konuya ışık tutabilir. Minarenin kaidesinde bulunan ve ancak ek- sik olarak okunan bir beyit, benzerine Âlî'nin *Münşeât*'ında (AÜ, DTCF Ktp., nr. 38.718, vr. 64^a) rastlanarak tamamlanmıştır. Burada: "yapının kurucusuna rab- bin inâyeti istenmekte ve sesi daha gö- ğe erişmeden bu dileğin iyi kabul gö- reğine inanıldığı" bildirilmektedir.

Kırşehir'de Caca Bey Medresesi, Ana- dolu'da Türk mimari tarihinin başta ge- len eserlerinden biridir. Hakkında bu- güne kadar pek çok yayın yapılmış olma- sına rağmen Anadolu'nun çok bunalımlı bir döneminde inşa edilmiş olan bu eser mimarisi, süs unsurları ve kitâbeleriyle daha etraflı ve dikkatli bir araştırmayı beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Anka- ra 1959; Ankara Vilâyeti *Salnâmesi*, Ankara 1325; A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)* (nşr. F. Babinger), Hannover 1925, s. 511; Ce- vat Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarihî Üzerinde Araş- tırmalar*, Kırşehir 1938, s. 58-74; a.mlf., *Tarih'te Kırşehri-Gülşehri ve Babailer-Ahiler-Bek- taşiler*, İstanbul 1948, s. 42-55; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 253-254; a.mlf., "Bir Cacabey Medresesi Kitabe- si", *TTK Belleten*, XXIX/113 (1965), s. 71 ve lv. 1 (minaredeki yazı hak.); Semra Ögel, *Anado- lu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1966, s. 71, rs. 114, ayrıca tür.yer.; a.mlf., *Der Kup- pelraum in der türkischen Architektur*, İstan- bul 1972, s. 36, rs. 34; Enver Behnan Şapolyo, *Kırşehir Büyüklüğü*, Ankara 1967, s. 5-12; Ap- tullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, I, 55-57, şekil 25-26, rs. 113-121; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1972, s. 15-20, 279-282 (resimler); Şerare Yetkin, *Ana- dolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstan- bul 1972, s. 94; M. Meinecke, *Fayencedekora- tionen seldschukischer Sakralbauten in Klei- nasien*, Tübingen 1976, I, bk. İndeks; II, 196-200, lv. 21; İlyas Sürmeli, *Kırşehir Tarihî*, Kır- şehir 1977, s. 41-42, 53, 55; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimari- sinde Taçkapılar*, İzmir 1982, tür.yer.; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri: I Selçuk- lu Dönemi*, Ankara 1986, s. 175-178; Hasan Fehmi Turgal, "Kırşehir'de Bir İlhanî Kitabe- si", *Kırşehir*, sy. 473, 1 Ocak 1937; A. Saim Ül- gen, "Kırşehir'de Türk Eserleri", *VD*, II (1942), s. 254-256, s. 1-13; Halim Baki Kunter, "Kıta- belerimiz", a.e., s. 432-434, rs. 3-8; W. Ruben, "Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken Sanat Abi- deleri", *TTK Belleten*, XI/44 (1947), s. 603-613; a.mlf. — Aydın Sayılı, "Türk Tarih Kurumu Adına Kırşehir'de Cacabey Medresesinde Yapılan Araştırmanın İlk Kısa Raporu", a.e., s. 673-681, lv. CXXXV-CXLIV; E. Diez, "Endos- mos'lar", *Felsefe Arkivi*, II, İstanbul 1947, s. 221-229; W. Hinz, "Ortaçağ Yakın Şarkına ait Vergi Kitabeleri", *TTK Belleten*, XII/52 (1949), s. 778-780.

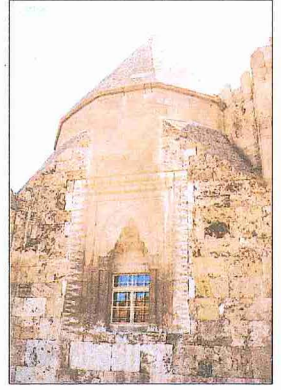
SEMÂVİ EYİCE

CACAOĞLU NÜREDDİN

(ö. 676/1277'den sonra)

Anadolu Selçukluları devri
Kırşehir emîri.

Babasının adı Bahâeddin Caca'dır. Ca- caoğlu Nüreddin Cebrâil'in Kırşehir emî- ri olmadan önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Caca (cece, çaça, çeçe) kelimesi- nin Türkçe veya Moğolca olduğu hakkın- da farklı görüşler ileri sürülmektedir. İbn Bîbî'de geçen "cem'iyyet-i püser-i Câcâ" ve Osmanlılar devrinde Kırşehir civarındaki "Ceceli" aşireti, muhtemelen Nüreddin'in emîr olarak zikredilen ba- basından itibaren onların etrafında olu- şan topluluk ve bakiyeleri idi.

Cacaoğlu
Nüreddin'in
Caca Bey
Medresesi'ne
bitişik olan
kümbeti -
Kırşehir

Kaynaklarda adına ilk olarak IV. Kılı- carslan'ın tek başına sultan olmasından (659/1261) sonra rastlanmaktadır. İbn Bîbî'ye göre Nüreddin bir deveci iken Mu- nüddin Süleyman Pervâne'nin dikkatini çekmiş ve onun himayesinde Kırşehir emirliğine kadar yükselmiştir. Nitekim Emîrâhur Esed'in isyanı, bu sırada Kırşeh- hir emîri olan Nüreddin tarafından bas- tırıldı, Aksaray ve civarında beş ay sü- ren karışıklıklar önlendi. Sultan IV. Kılı- carslan'ın 664'te (1266) öldürülmesiyle sonuçlanan olaylarda ise Nüreddin Kır- şehir vilâyetindeki askerleriyle birlikte Muînüddin Süleyman Pervâne-Hatîroğlu Şerefeddin ittifakı içinde yer aldı. 675'te (1276-77) Anadolu'daki Moğol hâkimi- yetine başkaldıran Hatîroğlu Şerefeddin ve kardeşi Ziyâeddin'e mukavemet ede- mayerek onlara katılmak zorunda ka- lan devlet ricâli arasında Nüreddin de vardı. İşyan bastırılınca bunlar Moğol kumandanları ve Muînüddin Pervâne ta- rafından sorguya çekildilerse de bağış- landılar. Memlük Sultanı Baybars, Sel- çuklu beylerinin teşvikleriyle giriştiği Anadolu seferinde İlhanlılar'ı Elbistan ovasında yenince (Nisan 1277), Moğol or- dusu saflarında yer alan esirler arasın- da Nüreddin ve kardeşi Sirâceddin İs- mâil de vardı. Baybars bunları Suriye'ye götürdüyse de ölümünden önce hepsini serbest bıraktı (676/1277). Hatta yeri- ne geçen oğlu el-Melikü's-Sâid tarafın- dan kendilerine bazı yerler iktâ* edildi. Nüreddin'in bundan sonraki hayatı hak- kında bir kayda rastlanmamaktadır. Tür- besi Kırşehir'de bulunduğu göre, *Me- nâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*'de anlatıl- dığı gibi, belki de Kırşehir dışında (Suri- ye'de) ölüp cenazesi Kırşehir'e getiril- miştir. Türbenin kitâbesi bugüne ulaş- madığından ölüm tarihi de bilinmemek- tedir.

Eflâkî, Nüreddin'in önceden Hacı Bek- tâş-ı Velî'nin hizmetinde bulunduğunu,

daha sonra Mevlânâ'ya bağlanıp onun yakınları arasına girdiğini anlatır. Mevlânâ'nın, bir yakınının kusurunu bağışlaması ve ona yardım etmesi için Nüreddin'e hitaben yazılmış iki mektubu bulunmaktadır.

Nüreddin'den sonra da Cacaoğulları'ndan bazı isimlere rastlanmaktadır. Vakfiyesine göre erkek kardeşi İsmail'den başka Devlet Hatun adlı bir kız kardeşi ile, Eflâkî'ye göre Gazan Han'ın yakınlarından olan ve Ârif Çelebi Merend şehrine gittiği zaman maiyetinde bulunan Polat Bey adlı bir oğlu vardır. Kaynaklarda 696 (1297) veya 717'de (1317) Halep emîrlerinden Cacaoğlu Alâeddin kumandasında bir ordunun Âmid'i zaptettiğinden ve yine Halep'te el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem tarafından yaptırılan bir Cacaoğlu zâviyesinden bahsedilir. Bunlar Baybars'ın, Nüreddin ve kardeşi İsmail'i esir olarak Dimaşk'a götürdükten sonra Cacaoğulları'ndan bazılarının Suriye'de yerleştiğini göstermektedir. Hüseyin Hüsameddin ise kaynak belirtmeden İskilip kazasında Ceceliler aşiretinin emîri olarak Yahyâ Bey'in adını zikreder.

Cacaoğlu Nüreddin, daha çok 670 (1272) tarihli vakfiyesinin özelliği dolayısıyla tanınmıştır. Asıl Arapça metnin özeti olan Moğolca kısım, Anadolu'da Uygur harfleriyle yazılmış ilk eser olması dolayısıyla önem kazanmıştır. Ahmet Temir vakfiyenin metnini ve tercümesini 1959'da yayımlamıştır. Ancak devrinin sosyal ve iktisadî tarihi bakımından zengin bir kaynak durumunda olan bu vakfiye üzerinde henüz bir inceleme yapılmamıştır.

Nüreddin, vakfiyesine göre Kırşehir, Sultanüyüğü (Eskişehir), Kayseri ve İskilip'te toplam üç medrese, beş mescid, bir dârüssulehâ, bir han, bir hankah, bir zâviye, bir mektep, iki türbe vakfetmiş ve on yedi mescid ile bir zâviyeyi de tamir ettirmiştir. Bütün bunların masraflarını karşılamak için de arazi, köy, dükkân, ev, han, değirmen, fırın, hamam vb. gelirini vakfetmiştir. Bu eserlerinden kitâbeleriyle birlikte ancak üçü, Eskişehir'deki minare (666/1267-68), Kırşehir'in 18 km. güneyindeki Kesikköprü Hanı (667/1268-69) ve Kırşehir'deki medrese (671/1273) günümüze ulaşabilmiştir. Şifahî rivayetlere ve medresede yapılan kazılara göre burasının vaktiyle rasathâne olduğu ve astronomi öğretimi yapıldığı ihtimalleri üzerinde durulmaktadır (bk. CACA BEY MEDRESESİ).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmîr* ü'l-*‘alâ’iyye*, s. 646-647; a.mlf., *Muhtaşar Selcûknâme* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, s. 301-302; Yazıcızâde Ali, *Târih-i Âl-i Selçûk*, TSMK, Revan nr. 1391, vr. 3809; Mevlânâ, *Mektuplar* (trc. ve haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1963, s. 39-40, 42-43, 80-81; İbn Şeddâd, *Târihu'l-Melikü'z-Zâhir* (nşr. Ahmed Hatîf), Beyrut 1403/1983, s. 163, 173, 337; a.e.: *Baybars Târihi* (trc. Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 80, 86, 157; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 74-75; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, 155, 345; II, 178-179, 196-197; *Târih-i Âl-i Selçûk* (nşr. ve trc. F. N. Uzluk), Ankara 1952, s. 56-57 (trc. s. 37); Kalkaşendî, *Şubḥu'l-aḥşâ*, XIV, 149, 160; *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyet-nâme* (haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1958, s. 28-30, 32, 113-114; İbrâhim b. Muhammed İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-müntehab fî târihi memleketi Haleb* (nşr. Yûsuf b. Serkis ed-Dimaşkı), Beyrut 1909, s. 235; *Amasya Târihi*, III, 10-11; Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gölşehir ve Babailer - Ahiler - Bektaşiler*, İstanbul 1948, s. 42-55; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 253-254; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînüddin Süleyman*, Ankara 1970, bk. İndeks; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989; Mikâl Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991, bk. İndeks; T. Özgüç — M. Akok, "Üç Selçuklu Abidesi, Dolay Han, Kesik Köprü Kervansarayı ve Han Camii", *TTK Belleten*, XXII/86 (1958), s. 256; Mükrimin H. Yınanç, "Diyarbakir", *İA*, III, 618-619.

SADİ S. KUCUR

CÂCERM

(جاجرم)

İran'ın kuzeydoğusunda bir şehir.

Horasan eyaletindedir; Nişâbur, Cüveyn ve Cürcân arasında, Tahrân - Nişâbur - Meşhed tren yolu üzerinde yer alır. İsmi "sıcak yer" anlamını taşıyan Farsça câgerm kelimesinden gelmektedir. X ve XI. yüzyıllarda otuz burçlu daire şeklinde surlarla ve üç zirâ genişliğinde bir hendekle çevrili önemli bir ticaret merkeziydi. Şehirde yedi mahalle, yedi cami ve çevresinde de bakımlı bahçeler bulunuyordu. Makdisî (ö. 381/991 [?]) cuma camii'nin çok güzel olduğunu söylemektedir. *Hudûdü'l-‘âlem*'de (yazılış tarihi 372/982-83) şehir Cürcân, Kûmis ve Nişâbur'un ticarî merkezi olarak gösterilir. Câcerm'in Nişâbur'dan batıya doğru Cüveyn'e, oradan da düz ovaya inerek Hazar kıyılarına uzanıp Dînâr Sarı geçidini takip eden eski bir kervan yolunun üzerinde olduğu bilinmektedir. Gazneli Mesud 1035 yılında Taberistan ve Cürcân'ın Ziyârî emîri Felek el-Meâlî Minûçihir b. Kâbûs'a karşı yaptığı seferde bu

yolu kullanmıştı. Bu yol Cengiz Han ve İlhanlılar dönemlerinde de önemini kısmen korumuştur. Ortaçağ coğrafyacılarından Hamdullah Müstevfî (ö. 750/1350) şehrin etrafında zehirli otlar bulunduğunu ve insanların sağlık endişesiyle burada oturmayı pek istemediklerini bildirir. Müellif ayrıca kale dibinde bulunan ve kabukları diş ağrısına ilâç olarak kullanılan iki çınar ağacından bahsetmektedir.

Safevî ve Kaçar sülâleleri dönemlerinde eski önemini kaybeden Câcerm, XIX. yüzyılın sonlarında 500 evli küçük bir yerleşme merkezi halini almıştır. Bugün Horasan eyaletinde Bucnurd vilâyetine bağlı küçük bir kasaba olan Câcerm'in başlıca gelir kaynağını bölgede yetiştirilen pamuk teşkil eder. 1986 sayımına göre nüfusu 7235 idi.

Câcerm'de birçok şair ve âlim yetişmiş olup bunların en meşhurları, şairlerden Bedreddin Câcermî (XIII. yüzyıl) ile oğlu Muhammed b. Bedr ve âlimlerden de Ebû Kâsım Abdülazîz b. Ömer Câcermî (ö. 440/1048-49) ile Ebû İshak İbrâhim Câcermî'dir (ö. 544/1149-50).

BİBLİYOGRAFYA :

Dihhudâ, *Luḡatnâme*, "Câcerm" md.; Makdisî, *Aḥsenü't-teḫâsîm* (trc. Ali Nakı Münzevî), Tahrân 1361 hş., II, 466; *Hudûdü'l-‘âlem* (Minnorsky), s. 102; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 152-153; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 92; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 150; Muhammed Takı Han Hekîm, *Genc-i Dâniş* (nşr. Muhammed Ali Sütî — Cemşid Keyâfer), Tahrân 1366 hş., s. 466-467, 532-536; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 392, 430; Muhammed Hasan Han, *Maṭla'ü's-şems*, Tahrân 1362-63 hş., II, 114-118; C. E. Bosworth, "Djâdjarm", *El² Suppl.* (İng.). s. 235.

RIZA KURTULUŞ

CA'D b. DİRHEM

(الجمد بن درهم)

(ö. 124/742 [?])

Tâbiîn neslinden olup ilâhî sıfatlar, halku'l-Kur'ân ve insanların fiilleri gibi itikadî konuları ilk defa tartışmaya açan âlimlerden biri.

İbn Dirhem diye de tanınır. Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Aslen Horasanlı veya Harranlı olduğu ileri sürülmüştür. Akaid konularını akılcı bir yaklaşımla ele aldığına göre eski felsefî kültürlerin merkezlerinden biri sayılan Harrân'da doğmuş ve yetişmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Süveyd b. Gafele el-Küfî veya Benî Mervân'ın mevâlî'sin-